

Claes Andersson och sorgen

Någonstans i det kollektiva medvetandet finns en uppfattning om vad döden innebär. I ritualerna kring den finns tydliga bestämmelser, ramar och riktlinjer kring hur man ska hantera den som precis har dött. Den döde ska tas om hand, det är det väsentliga. Trots den oöverstigliga förtvivlan som döden ofta innebär, kan man under begravningsritualens olika bestyr i bästa fall hantera, i värsta fall undvika den egna sorgeupplevelsen. Genom att vi bearbetar döden tillsammans med andra, talar om den döde och minns, är sorgen en kollektiv upplevelse. Först i efterhand blir den individuell. Då är det dags att återgå till en vardag där allt har förändrats, som om ingenting förändrats. För trots att tiden går finns det ingenting som säger att sorgen minskar. Snarare kan den växa i styrka och intensitet, i takt med att tomheten efter den bortgångne uppdragas. Vem ska man tala med, och hur ska man tala, när allting är överståndet?

”Tiden eliminerar känslan av förlust (jag gråter inte längre), det är det hela. Allting annat har förblivit orörligt.” Citatet kommer från Roland Barthes, och plockas upp av vännen och kollegan Jacques Derrida i en text denne skriver efter Barthes död.¹ Derrida menar att sorgen inte är övergående, det är bara dess uttryck som förändras. Alla som någon gång har förlorat en annan människa vet detta; att sorgen inte är ett arbete som går att slutföra.

Sorgen är orörlig, det är bara vår upplevelse av den som är i rörelse.

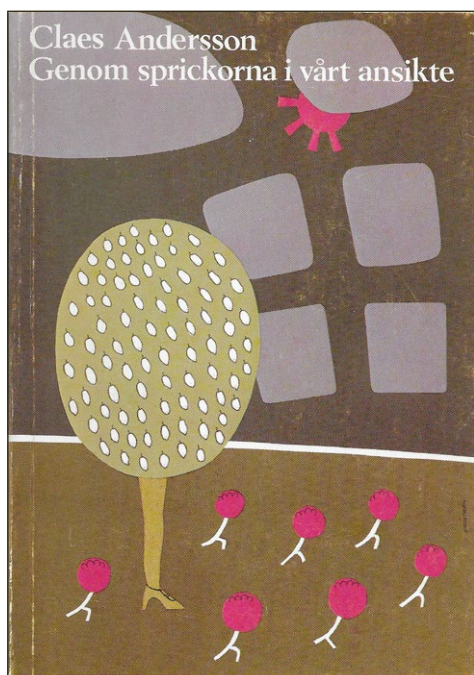
1 ”Les Morts de Roland Barthes” (*Poétique* 47, 1981).
Citerat ur *The Work of Mourning*, en bok med Derridas texter om sorg i engelsk översättning som sammanställts 2001 av Pascale-Anne Brault och Michael Naas, s. 47.
Min översättning.

Poeten Claes Andersson skrev många dikter som på olika sätt kretsar kring begreppet sorg. I den här texten vill jag belysa några av dem, för att se på vilket sätt det går att formulera sig om sorgen och sorgearbetet.

I en icke namngiven dikt ur samlingen *Under* söker Claes Andersson utforska hur sorgen påverkar människan. I diktens inledande rader konstateras att *Förtvivlan är ett alltför stort / ord, men jag vet inte... Ty sorgen är / obotlig, den går aldrig över.*² Det finns en skillnad mellan sorg och förtvivlan. Förtvivlan är övergående, men sorgen är det inte. Detta understryks ännu mera i nästkommande rader: *Därav dess styrka, dess bördighet för det / som ännu inte förstörts inne i oss.* Sorgens styrka kommer ur att den inte begränsas till det som förlorats. Istället stannar den i människan och bosätter sig även på andra platser, i det oförstörda. Därefter ändrar dikten riktning, och istället för att fortsätta på spåret med sorgens oöverstigliga svårighet kommer raderna: *Den som inte har sorgen har intet / Den som inte har sorgen kan ta sig till / med vad som helst! Med vem som helst!* Att ha sorgen tycks innebära en fördjupning av förståelsen för andra människor, det är skillnad mellan de som har sorgen och de som inte.

Den som inte har sorgen har aldrig förlorat / någonting, aldrig ägt någonting / Smärtan och försoningen finns inte hos den / som aldrig haft sorgen leder oss vidare in i ett avstånd till sorgen som gör det möjligt att leva med den, och till och med dra nytta av den i förhållandet till andra människor. Det är också ett konstaterande, ett rättfärdigande av sor-

2 Andersson 1984, s. 37.

Omslag av Måns Hedström.

gen som någonting vi måste leva med, trots att det smärtar och gör ont. I de sista raderna träder själva dikten fram som det huvudsakliga sorgen föder. *Och dikten / växer bara fram ur sorgen, ur den sorg / som beretts ett rum i glädjens hjuls nav / och där klarnat till blick och förlåtelse.* Det blir en återblick till börjans konstaterande om sorgens ”bördighet för det som ännu inte förstörts inne i oss”. Utan sorgen finns det ingen dikt, den existerar både som ett slags förstörelse av det inre och som en otrolig skapande kraft. I flera av sina dikter vänder sig Claes Andersson mot bilden av en övergående akut förtvivlan. Istället formulerar han en syn på sorgens betydelse för varje människa, på det sätt som sorg alltid kommer finnas inuti varje person som förlorat någon den älskar.

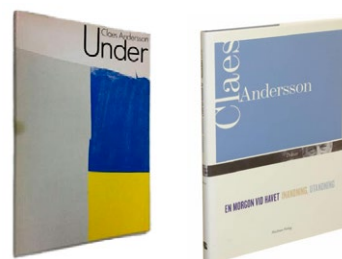
Den bild av sorg som Claes Andersson gestaltar har flera likheter med Derridas text om Roland Barthes. Bägge ser sorgen som både obotlig och omöjlig att bli av med när den väl drabbat en. I båda fallen är sorgen inte heller nödvändigtvis någonting man bör bli av med, i Anderssons dikt ter det sig snarare tvärtom. I dess andra hälft blir dikten till och med ett slags sorgens poetik med frasen ”dikten / växer bara fram ur sorgen”. Just att omvandla sorgen till text är någonting som även Derrida brottas med i sina egna tankar efter vännens död. Han upptäcker i sig själv dels ett behov av att läsa Barthes böcker,

men också att i skrivandet leta efter hans gestalt. Det är förbundet både med plikt och stor fara att ge efter för att försöka ge röst åt den döde, menar Derrida. Men samtidigt går det inte att tala om den döde utan att göra våld på den han var i livet och den han är som död. Samtidigt finns det ett ständigt uppdämt behov av att tala om den döde, att till och med låta honom bosätta sig i den egna kroppen. Derrida skriver att han efter Barthes död läste alla hans böcker från början till slut, för att därigenom försöka återuppväcka den döde i sig själv. Men att tala eller skriva om vännen är också farligt, och Derrida är rädd för att han genom att göra detta dödar Roland Barthes på nytt, berövar honom den gestalt som han hade i livet. Han finner att det är omöjligt att tala samtidigt som det är lika omöjligt att inte göra det.

Det verkar som att språket både sviker och möjliggör sorgen.

Andersson beskriver i sina dikter olika typer av sorgprocess, där han ofta betonar dess funktion och beständighet, samtidigt som han också talar om sorgens förändring. I *En morgon vid havet: inandning utandning* finns en dikt som inleds med raderna *Det är sorgen som håller huden uppspänd, mina glömda / vänner sover bland rötterna i mullen.*³

Sorgen får i den här dikten en fysisk funktion, att hålla huden uppspänd. Vännerna är glömda, men någon måste minnas dem, för annars hade inte den här dikten kunnat skrivas. Dikten avslutas med raderna *Ingen föds ensam skrev Pentti Saarikoski som / nu är ensam / Han blev fyrtiosex år och dog mycket gammal.* Pentti Saarikoski var en finsk poet och vän till Claes Andersson.⁴ Utan att förirra sig för långt in i en biografisk tolkning kan man sluta sig till att Saarikoski är en av de glömda vänner som nämns i början av dikten. Men inte heller han tycks vara

³ Andersson 2015, s. 6.

⁴ Ekman, Michel (red.), *Finlands svenska litteratur 1900–2012*, Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors, 2014, s. 207.

glömd. Han finns kvar i litteraturen, och i Claes Anderssons poesi. Även Saarikoskis egen poesi tycks leva vidare efter hans död, här representerat av raden ”ingen föds ensam”. Dikten blir därmed ännu ett exempel på den sorgens poetik som Jacques Derrida talar om genom att både tala om och undvika att tala om Roland Barthes. På samma sätt som Derrida beskriver och återuppväcker Roland Barthes i sin text beskriver och återuppväcker Andersson Pentti Saarikoski. Det tycks som om sorgen efter de döda vännerna i båda fallen leder till en vilja att formulera sig, och i förlängningen till text. I Anderssons fall

Claes Andersson år 1969. Källa: Fri Film 2009.

verkar lyriken även fylla en rent praktisk funktion, den ”håller huden uppspänd”. Det vill säga den förmodar oss att fortsätta leva trots förlusterna, utan att glömma, men också utan att rasa ner i den avgrund inför sorgen som annars skulle öppna sig.

I diktsamlingen *Genom sprickorna i vårt ansikte* är just ansiktet en bärande bild för hur döden och sorgen gestaltas. En bit in i en icke namngiven dikt står att läsa *Han övar sig i döden / han lär känna konturerna av ansiktets insida / Han skär i sin nacke, framifrån*.⁵ Att öva sig i döden skulle kunna tolkas som att vänja sig vid tanken på att dö. I så fall blir det att lära känna sitt eget ansikte från insidan att bekanta sig med det som finns innanför huden, och som ingen annan än den som bär det vet hur det känns. Ansiktet tycks i Anderssons diktning präglad av ett slags föränderlighet, att öva sig i döden blir i dessa rader synonymt med att känna igen

sitt eget ansikte, kanske i takt med att det ändrar form medan vi åldras, och blir ett annat. Andersson berör detta med ansiktets åldrande tydligare i en annan dikt, från samma samling: *På ett visst sätt blir vi yngre medan vi åldras / och vi lär oss på nytt ansiktets alfabet / lär oss att läsa i rynkorna kring munnen / stava i pannans fåror*.⁶ Åldrandet innebär förändring, och det faller på individen att lära sig läsa av sitt eget och andras nya, åldrande ansikten, på samma sätt som vi som barn lärde oss alfabetet. Efter en tid tar även åldrandet slut, och det är i detta som dikten har sin utgångspunkt.

Senare i samma diktsamling finns ytterligare en dikt, som inleds med raderna *Just innan ansiktet / stängs / drar en sista höstlig kåre / över dess tunna fjädrar*.⁷ Om man utgår från att det är döden som åsyftas blir betydelsen av de här raderna att det också är döden som stänger ansiktet för den som betraktar det. Fortsättningen, *Någon blåser ut ett ljus / Den som nyss dött ser ofta ut att le* understryker att det är döden som inträtt. Leendet är någonting som finns i ansiktet, men ordet ”ofta” får oss att inse att det

inte är en specifik död människa som dikten handlar om, utan många. En möjlig förklaring till varför den döde brukar le kommer sedan i diktens avslutning. *Kanske är det insikten om / att hennes huvud ska bilda en vas / för ängens blommor*. Andersson väljer att gestalta döden inte genom sorgens svärta, utan genom annat liv. Den döde ler, och om anledningen till det är att det ska ske någonting vackert med människan även efter att hon är borta erbjuder dikten ljus och tröst, innan den avslutas med *Hennes bottenfrusna ögon i jorden*. Ögonen är bottenfrusna på samma sätt som sjöar kan bottenfrysa om vintern, och därmed uttradera allt liv. Liksom sjöarna rymmer ögonen allt. Raden för tankarna tillbaka till ansiktet på den döde som dikten inleddes med, ett ansikte som nu är begravt i jorden.

Dikten ger oss inte några nycklar till hur vi ska handskas med sorgen efter den döde, men väl ett

5 Claes Andersson, *Genom sprickorna i vårt ansikte*, 1972, s. 55.

6 Andersson 1972, s. 23.

7 Andersson 1972, s. 21.

förhållningssätt till död som ofta framträder i Claes Anderssons diktning: att trösten ofta finns jämte sorgen. Döden upphöjs här till någonting större än den enskilda människan, och sorgen efter henne likaså.

Dikten ”(vad sorgen gör med mänskan)”⁸ från samlingen *En morgon vid havet: inandning, utandning* börjar i en reflektion av vad som händer när någon har dött:

*Aldrig älskas det så mycket som när
någon har dött
Alla gör det, eller vi gör så gott vi kan
I kammare och kojor, i bilar och båtar,
under vattnet och
uppe bland molnen*⁹

Här vänder sig texten till människornas kollektiva reaktion på sorg, snarare än till den sörjande individen. Den naturliga reaktionen på sorg är att älska. *Tonåringarna älskar, idrottsfolket och humanisterna / fredsvännerna / För att inte tala om pensionärerna / Att älska är som att sätta pengar på banken / ängar och sängar täcks av nyfödda barn och fågelungar, / myggor, kalvar och groddlarver / alla pölar och pooler fylls av joller och pip.*

I kontrast till de associationer som ordet *sorg* brukar väcka framställs dess följder i ”vad sorgen gör med mänskan” som både livsbejakande och humoristiska. Följden av sorg är för alla levande varelser att föröka sig. Men det håller inte i sig, för *Snart kantrar sommaren mot höst, med hösten föds / längtan efter en ny kärleks vår / Då det igen ska bubbla, spränga, resonera och krylla av / kärlekens fallfrukter.* Kärleken är liksom sorgen cyklisk, i och med att älskandet framställs som så tätt förbundet med döden verkar det som att längtan efter ”en ny kärleks vår” inte finns utan en längtan också efter döden. Detta understryks i efterföljande rader, *Alla väntar bara på att få växa, älska, bli älskade / och sedan dö.* Döden likställs här med andra saker som tycks höra livet till, som växandet och älskandet, men de leder oundvikligt fram till samma slutmål. Därefter gör sorgen åter sin entré, och det framträder för första gången ett jag: *I samma stund som*

min far dog blev jag vuxen. Från att ha varit allmän blir dikten personlig, det är inte längre människan vi talar om, utan en enda människa vars far har dött. Synen på döden som cyklisk får med detta en annan mening, då det kopplas till en enda människas sorg och levnadsöde. *Sonen blev vuxen ”i samma stund som min far dog”,* och är därmed också själv på väg mot döden. Men den egna dödligheten är inte det väsentliga i sorgen efter en far, och dikten slutar snarare i en ovilja att acceptera dennes bortgång: *Men jag var inte lycklig, inte fri, tvärtom försökte jag / ringa honom tiotals gånger / Han svarade inte men för mig var han inte död, det är / vad sorgen gör med mänskan.* Fadern svarar inte, han är ju död, men också inte död. Vad gör sorgen med människan? Kanske just detta: att gå vidare men inte glömma.

Hos Claes Andersson tycks dikten vara det språk där sorgen som bäst kan ta sig uttryck. Sorgen är en plats för dikten att gro och växa i. Det är svårt att förstå, just på grund av att sorgen inte låter sig beskrivas, samtidigt som det absolut går att skriva om och beskriva sorgen, att dröja i den och tala om den. Men förlusten av en människa är också någonting som är svårt att hantera, och det tycks förhålla sig på samma sätt med sorgprocessen. Att gestalta den i poesi är hos Andersson delvis ett sätt att minnas den man sörjer. Men lika centralt tycks vara att gestalta det övergående, att berätta om själva förgängligheten. I *En morgon vid havet: inandning, utandning* finns en dikt som inleds med raden *Meningen med att vi finns är att försvinna*¹⁰, varpå en lång rad ord räknas upp som beskriver på vilket sätt vi efter tillblivelsen tvingas *växa, utvecklas, åldras, förkalkas / nedbrytas, poleras, gnuggas, filas, amputeras.* Det är en komisk beskrivning av vad som händer med människan efter det att man fötts, och det framställs som en hemsk tillvaro att utsättas för, till ingen nytta då man ändå inte ska finnas särskilt länge. Dikten avslutas sedan med just det, försvinnandet. Det är inte heller så enkelt att det bara är vi själva som försvinner. Även våra minnen, upplevelser och allting som var vi kommer också vara borta efter att vi dött. På våra närmaste faller en livslång sorg, i dikten framställs detta som någonting oundvikligt.

8 Claes Andersson, *En morgon vid havet: inandning, utandning : dikter*, Heidrun, Torsby, 2015, s. 10.

9 Andersson 2015, s. 10.

10 Andersson 2015, s. 21.

Men även i att beskriva hur allting som lever nu kommer att glömmas bort senare tycks dikten ändå vilja rättfärdiga sig själv, att den har blivit skriven. Trots att minnet sviker varenda människa finns dikten kvar att läsa, för de närmaste och för alla andra. Att skriva om sorgen handlar inte om att bli ihågkommen, det är inte nödvändigt.

Snarare handlar det om att kommunicera kring den, för i samma stund som vi slutar tala, dör vi.

*Allt vi mindes, avbildade, lagrade, beskrev,
kände, hatade
älskade och längtade till är borta med oss.
Som fanns här bara för att uppfylla meningen
med att vi fanns
som var att försvinna*

ALVE RAUER